

Περικλής Σ. ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ:
ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ FEYERABEND

Περίληψη

Τό άρθρο εξετάζει κυρίως τις κοινωνικές προεκτάσεις της επιστημολογίας του Feyerabend. Καταφάσκει ως προς την ανάγκη κριτικής της κοινωνικής θέσης της επιστήμης σήμερα, αλλά υποστηρίζει ότι οι άντεξουσιστικές καταβολές της επιστήμης δεν επιτρέπεται να παραγραφούν. Ιστορικά η άνοδος της επιστήμης συνυφαίνεται με την ανάπτυξη της δημοκρατίας. Η κριτική του όρθολογισμού δεν πρέπει να χρησιμεύσει σαν πρόσχημα για την απόρριψη της έννοιας της αντικειμενικής αλήθειας και της μεθοδολογίας του ελεύθερου κριτικού διαλόγου και της ριζικής αμφισβήτησης που οφείλουμε στην επιστήμη. Μιά τέτοιου είδους "υπέρβαση" του όρθολογισμού, πολύ πιθανή σε κοινωνίες χωρίς έγχωρια επιστημονική και έρευνητική παράδοση, θά καθιστούσε αδύνατη την πραγμάτωση του "αναρχικού" κοινωνικού ιδεώδους που διαπνέει τό επιχείρημα του Feyerabend.

Summary

PERICLES VALLIANOS: SCIENCE AND DEMOCRACY: THOUGHTS ON P. FEYERABEND'S PHILOSOPHY. The article examines primarily the social ramifications of Feyerabend's epistemology. It concurs with the necessity of a critique of the social position of science today. It

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 38 (1985), σσ. 229 - 249

Copyright © 1985 ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, Αθήνα.

argues however that the anti-authoritarian origins of science cannot be overlooked. Historically the rise of science goes together with the development of democracy. Consequently, the critique of rationalism must not be allowed to serve as a pretext for the rejection of the concept of objective truth and the principles of free critical debate and radical dissent that we owe to science. Such an "overcoming" of rationalism, quite probable in societies without a native tradition in science and research, would frustrate the realization of the "anarchic" ideal that inspires the argument of Feyerabend.

Ἐπιχειροῦμε ἐδῶ μιά κριτική παρουσίαση τοῦ ἐπιχειρήματος πού ἀναπτύσσει ὁ Feyerabend στό βιβλίο *Ἐνάντια στή Μέθοδο*, μέ κύρια ἔμφαση στίς κοινωνικές διαστάσεις τῶν θέσεων πού υἱοθετεῖ.

Διακρίνουμε μιά ριζική ἀμφιταλάντευση στή συλλογιστική τοῦ Feyerabend. Ὁ πρῶτος του στόχος εἶναι νά ἀποδείξει ὅτι κατά τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης οἱ λογικοί κανόνες πού κωδικοποιεῖ ὁ κριτικός ὀρθολογισμός ποτέ δέν ἐφαρμόστηκαν. Ἀντίθετα ἡ συστηματική καταστρατήγησή τους καί ἡ ἔμπρακτη ἄρνηση κάποιου μεθοδολογικοῦ προτύπου ἀπέτελεσαν τήν οὐσιαστική προϋπόθεση γιά τήν ἐπιτυχή παραγωγή ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ὁ ἀναρχικός, καί ἐν πολλοῖς ἀυθαίρετος καί παραπειστικός, χειρισμός "δεδομένων" ἀπό τίς πιό "προοδευτικές" ἢ πιό ἀληθεῖς θεωρίες, μέ σκοπό τή συντριβή τῶν ἰδεολογικῶν τους ἀντιπάλων, ἦταν ἡ "βρώμικη" μέθοδος πού κατέστησε δυνατή τήν ὑπερνίκηση τῆς πολύμορφης ἀντίστασης τῶν παρωχημένων κοσμοειδώλων (ὅπως π.χ. τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀριστοτελισμοῦ).¹

Οἱ ὀπισθοδρομικές αὐτές ἰδεολογίες δέν ἀνατράπηκαν ἐπειδή δῆθεν ἐμφανίστηκαν ἀντίπαλες θεωρήσεις μέ πλατύτερο ἐμπειρικό περιεχόμενο καί πιό ἐπαρκή ἀντιστοιχία πρὸς τά ὑπάρχοντα καί ἀνακαλυπτόμενα δεδομένα. Κάτι τέτοιο δέν συνέβη στήν πραγματικότητα, ὅπως συνάγεται ἀπό τήν παραδειγματική περίπτωση πού ἀναλύει διεξοδικά ὁ Feyerabend, τήν ἱστορική δηλ. διαδοχή τοῦ Πτολεμαϊκοῦ γεωστατικοῦ συστήματος ἀπό τό ἡλιοκεντρικό τοῦ Κοπέρνικου. Ἡ ἀνατροπή ὀφείλεται τελικά στήν ἀνάδυση κοινωνικῶν ὁμάδων, τῶν ὁποίων τά ζωτικά συμφέροντα ἀντέβαιναν πρὸς ἐκεῖνα τῶν κυρίαρχων στρωμάτων τῶν συνασπισμένων ἰδεολογικά κάτω ἀπό τή στέγη τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ. Οἱ ἀνερχόμενες αὐτές ὁμάδες διέγνωσαν ὅτι ἡ ἐπικράτηση τῆς νέας κοσμολογίας θά συνέτεινε στήν ἐπικράτηση κοινωνικοῦ καί ἰδεολογικοῦ πλαισίου, ἐντός τοῦ ὁποίου θά ἦταν δυνατόν νά ἐκφραστεῖ ἀκώλυτα ὁ ἐγγενής τους δυναμισμός. Γιά τοῦτο στήριξαν τίς νέες ἰδέες, πού ἀποδιάρθρωσαν ἤδη τήν ἀσφυκτική ἐξουσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καί ἐγκαινίαζαν νέα στάση ζωῆς βασισμένη στήν ἀτομική ὀρθολογικότητα καί τήν πρακτική ἀποτελεσματικότητα ὅσον ἀφορᾷ τόν χειρισμό τῶν φυσικῶν καί κοινωνικῶν πραγμάτων.²

Ἐδῶ δέν πρόκειται γιά κάποιον αὐστηρά ἐπιστημονικό διάλογο μεταξύ ἀντίπαλων θεωριῶν πού ἰσχυρίζονται, ἢ καθεμιά γιά τόν ἑαυτό της, ὅτι παρέχουν μιά πιό ἀκριβή καί ἐμπειρικά καρποφόρα περιγραφή μιᾶς κοινᾶ ἀποδεκτῆς “ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας” — διάλογο πού διεξάγεται μέσω λογικά ἀρθρωμένων ἐπιχειρημάτων. Πρόκειται μᾶλλον γιά ριζικά διαφορετικούς ὀρισμούς τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας “ἀντικειμενική πραγματικότητα”, πρόκειται γιά ἀλληλοαντικρουόμενα σύνολα “φυσικῶν ἐρμηνειῶν”³, γιά μιά “μορφολογική μετατόπιση” (Gestalt-shift)⁴ στή σύλληψη τοῦ ὑπαρκτοῦ κόσμου: ὅπου δύο παρατηρητές κοιτάζοντας ἀκριβῶς τόν ἴδιον ὀρίζοντα ἐμπειρικῶν δεδομένων ἐντούτοις βλέπουν ὁ καθένας καί μιά τελείως διαφορετική εἰκόνα, αὐτήν δηλαδή πού συγκροτοῦν οἱ θεωρητικές προϋποθέσεις ἀπό τίς ὁποῖες ξεκινοῦν. Ἡ ὑπέρβαση λοιπόν τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ (ἀλλά καί κάθε ἀνάλογη ρήξη στήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης πού ἀπέφερε περισσότερο ἀληθινή γνώση τῶν φυσικῶν φαινομένων) δέν ὑπόκειται στή λογική ἀνασυγκρότηση πού ἐπιχειροῦν οἱ κριτικοί ὀρθολογιστές. Ἡ προώθηση τῆς ὀρθῆς γνώσης καί τῆς συνακόλουθης ἱκανότητας τοῦ ἀνθρώπου γιά ἐπωφελεῖ χειραγώγηση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος προέκυψε μέσα ἀπό διαδικασίες ἀντιφατικές, ἀπρόβλεπτες, ἀνορθόλογες, κοινωνικά φορτισμένες καί καθόλου “καθαρές”, πού περιλάμβαναν τόσο τήν ἀνενδοίαστη προπαγάνδα ὅσο καί τήν πολιτική βία ὡς ἀντισταθμίσματα κοινωνικῶν ἀδρανειῶν. Οἱ διαδικασίες αὐτές, συνεπῶς, ὄχι μόνον δέν ἐπιτρέπεται νά ἀγνοοῦνται κατά τή μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, ἀλλά ἐπιβάλλεται προσέτι νά τούς ἀναγνωριστεῖ καί ἡ ὀρθολογικότητά τους, ἡ λειτουργική τους δηλαδή ἀναγκαιότητα στήν παραγωγή ἀληθῶν θεωριῶν. Καί ἀντιστρόφως: ἂν ἀπαγορευόταν ἀπό κάποια ὀρθολογική ἐξουσία ἡ χρήση παρόμοιων μεθόδων κατά τόν ἀνταγωνισμό ἐπιστημονικῶν ὑποθέσεων, τότε αὐτομάτως θά ἔπαυε καί ἡ παραγωγή ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Ἡ συνεπῆς ὡς ἐκ τούτου, ἐφαρμογή τῶν ὀρθολογικῶν κριτηρίων πού προβάλλει ἡ “ὀρθόδοξη” ἐπιστημολογία καθιστᾷ ἀδύνατη τήν ἐπίτευξη τῶν στόχων πού θέτει αὐτός ὁ ὀρθολογισμός, ἐφόσον ἀναιρεῖ τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη βάζοντας φραγμό στήν παραγωγή ἀλήθειας.⁵ Αὐτό εἶναι τό νόημα τῆς κριτικῆς πού ἄσκησε ὁ Feyerabend στά τυπικά “κριτήρια γιά τήν ἀναγωγή” μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας σέ μίαν ἄλλη γενικότερη, ὅπως αὐτά διατυπώθηκαν ἀπό τόν Feigl. Τά κριτήρια αὐτά (τό κριτήριο τῆς συνδεσιμότητας καί τό κριτήριο τῆς παραγωγικότητας τῶν ἀντιστοιχῶν θεωρητικῶν ὄρων)⁶ δέν ἀποδίδουν τίς πρακτικές τῶν ἐπιστημόνων. Ὁ παραδοσιακός διαχωρισμός ἀνάμεσα στό πλαίσιο τῆς ἀνακάλυψης καί στό πλαίσιο τῆς δικαιολόγησης εἶναι ἐπομένως ἀνορθολογικός, ἐπειδή καταλύει θεωρητικά τήν ἐπιστήμη. Ἡ ὀρθόδοξη ἐπιστημολογία, μεθοδολογικά δεσμευμένη στήν καλλιέργεια αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ, εἶναι μιά πειθαρχία ἐντελῶς παρασιτική: εἶναι ἄσχετη

πρός τήν ἐπιστήμη ὡς ζῶν ἱστορικό φαινόμενο. Οὔτε διδάσκεται ἀπό τήν τελευταία, οὔτε ἔχει τίποτα νά τῆς διδάξει.

Μέσα στά πλαίσια αὐτά ἐννοούμενο τό περιβόητο σύνθημα “τά πάντα ἐπιτρέπονται” χάνει μέρος ἀπό τήν παραδοξότητά του. Αὐτό πού ὑποδηλώνει εἶναι ὅτι στήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης παντοειδῆ εἶναι τά μέσα πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ὄχι μόνο στή διατύπωση ἀλλά καί στήν ἐπιβολή ἀντιλήψεων πού προωθοῦσαν μιᾶ ὄλο καί πιά βαθιά γνώση τῆς φύσης. “Ὅλοι οἱ ὑποτιθέμενοι κανόνες ἐγκυρότητας ἔχουν παραβιαστεῖ. Μὲ τήν προϋπόθεση ὅτι ὁ ἐρευνητής δέν ὀφείλει πίστη στήν παραδεδεγμένη καί ἀρχαιότερη, ἀλλά στήν ἐπαρκέστερη θεωρία, ἐκείνη δηλαδή πού ἐκφράζει ὀρθότερα τίς ἀντικειμενικές νομοτέλειες, ἢ “ἀντεπαγωγή” (Counter-induction) καί θεμιτή καί ἀναπόφευκτη εἶναι γιά τήν ἀνάδειξη νέων ἀληθειῶν. Οἱ τελευταῖες εἶναι ἐπαναστατικές, ἐπειδή ἀνατρέπουν δόγματα τά ὅποια κυριαρχοῦν ἀκριβῶς διότι φαίνεται νά ἔχουν κατορθώσει μιᾶ λογικοφανή συστηματοποίηση μιᾶς πληθώρας ἐμπειρικῶν δεδομένων. Οἱ παρωχημένες θεωρίες φαίνεται καταρχήν νά περιέχουν εὐρύτερο ἐμπειρικό περιεχόμενο, καί ἀπό τήν ἀποψη αὐτή οἱ νέες θεωρίες δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι ἀποτελοῦν ὀπισθοδρόμηση.⁷ Οἱ νέες θεωρίες προτείνουν πρῶτα ἀπ’ ὅλα νέους κανόνες γιά τήν διάταξη τῆς ἐμπειρίας, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους τό “οἰκεῖο” ἐπιβάλλεται νά ἰδωθεῖ ὡς κάτι ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ’ ὅ,τι ἕως τώρα νομιζόταν. Ἡ γονιμότητα τῶν νέων αὐτῶν τρόπων δέν εἶναι ἐκ τῶν προτέρων προφανής. Ἡ ἐπιστήμη λοιπόν ἐξελίσσεται διαμέσου τῆς διαπάλης ἀσύμμετρων μεταξύ τους θεωριῶν, διαπάλης πού δέν ἔχει σχέση μέ κάποια συστηματική ἀναγωγή.⁸

Μέ τίς θέσεις αὐτές ὀλοκληρώνεται τό πρῶτο σκέλος τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Feyerabend. Παρατηροῦμε τά ἑξῆς: ὁ εἰδικευμένος ἱστορικός τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀρμόδιος νά κρίνει κατά πόσον ἀνταποκρίνεται στά πράγματα ἢ ἐρμηνεῖα τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Γαλιλαίου πού προτείνει ὁ Feyerabend. Εἶναι βέβαια ὀρθή ἢ γενική ἀρχή πού ἐπικαλεῖται, ὅτι ἡ ἱστορική πραγματικότητα εἶναι πολύ πιά πλούσια, ἀντιφατική καί περίπλοκη ἀπό ὁποιοδήποτε ἀφηρημένο λογικό κατασκεῦασμα πού τή σχηματοποιεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων.⁹ Φαίνεται λοιπόν δικαιολογημένη ἢ παρατήρηση ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης πολλά θά ἀποκόμιζε ἀπό μιᾶ ἀπροκατάληπτη μελέτη τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ὑποστρώματος, πιθανόν καί μέ τή μέθοδο τῆς ἐπεξεργασίας παραδειγματικῶν περιπτώσεων (case studies) πού προτιμᾷ ὁ Feyerabend. Μιά τέτοια στροφή θά καταδείκνυε ἴσως ἀποφασιστικές παρεμβολές κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἀναγκαιοτήτων στήν παραγωγή ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας, καί ὅτι πράγματι τά ὄρια ἀνάμεσα στό πλαίσιο τῆς ἀνακάλυψης καί τῆς δικαιολόγησής εἶναι πολύ πιά ρευστά καί ἀκαθόριστα ἀπ’ ὅσο διατείνεται ἡ ὀρθόδοξη ἐπιστημολογία.

Ὅπως ὅμως καί νά ἔχουν τά πράγματα, ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι μέχρι τό σημεῖο αὐτό ὁ Feysabend ἐπιχειρηματολογεῖ ἐκ τῶν ἔσω, ὡς ἀντιπροσωπευτικό μέλος τῆς φυλῆς τῶν ἐπιστημολόγων πού ἐρευνᾷ τά κλασικά ζητήματα τῆς πειθαρχίας του.¹⁰ Προβάλλει θέσεις θεμελιωμένες πάνω σέ ὀρθολογική ἐπεξεργασία ἱστορικῆς ἐμπειρίας, ἀντικρούοντας μιά λανθασμένη κατά τή γνώμη του ἐκδοχή τῆς διαδικασίας παραγωγῆς ὀρθῆς γνώσης. Τό πρόβλημά του εἶναι: ποιοί ὑπῆρξαν ἱστορικά οἱ τρόποι καί οἱ πρακτικές πού ἔκαναν δυνατή τήν ἐπίτευξη μιᾶς ἀξάνόμενα ἱκανοποιητικῆς κατανόησης τῶν φυσικῶν νομοτελειῶν; Ἄν ὀρίσουμε ἔτσι τό ζήτημα, δέν ἀμφισβητοῦνται ἡ ἔννοια καί ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης, ἀλλά προὑποτίθενται. Γίνεται παραδεκτὴ ἡ ἱστορικά παρατηρούμενη προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ πρὸς τίς πραγματικές δομές καί λειτουργίες τῶν φαινομένων, πράγμα πού ἀξάνει παράλληλα τήν ἱκανότητα γιά ἔλλογη προσαρμογή τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος στίς ἀνάγκες τοῦ εἴδους. Πιο συγκεκριμένα: ὁ Feysabend δέν ἀμφισβητεῖ ὅτι ἡ ἡλιοκεντρικὴ θεωρία ἀποτελεῖ μίαν ἀληθὴ περιγραφή τῶν φαινομένων στά ὁποῖα ἀναφέρεται, σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ψευδὴ Πτολεμαϊκὴ κοσμολογία. Καί εἶναι ἀληθὴς ὄχι ἐπειδὴ ἐνδεχομένως ἀνταποκρίνεται στίς ζωτικές ἀνάγκες τῶν κοινωνικῶν ομάδων οἱ ὁποῖες ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐπιβολῆς της, ἀλλά διότι συλλαμβάνει καί ἐκφράζει τήν ἀντικειμενικὴ δομὴ τῆς ἐμπειρίας. Ἡ θέση αὐτὴ δέν σχετικοποιεῖ τήν ἀλήθεια, παρόλο πού τὴ συνδέει μέ κοινωνικές διαδικασίες. Ἡ ἀλήθεια δέν καθορίζεται ἀπὸ τίς κοινωνικές ἐπιδιώξεις ομάδων ἢ ἀτόμων, ἔτσι πού κάθε ομάδα ἢ ἄτομο νά διαθέτει μίαν ἀποκλειστικὴ καί ἀπρόσβλητη ἀλήθεια, τό σύστημα δηλ. τῶν ἰδεῶν πού ἐξυπηρετοῦν τήν ἐπίτευξη τῶν ζωτικῶν τους στόχων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι μία: ἡ ὀρθὴ γνώση τῆς ἀντικειμενικότητος, ἀποκλειστικὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποῖα μέ κάποιους τρόπους ἔχει ἐπιτύχει μὴ συστηματικὴ ἐμβάθυνση σ' αὐτό. Κατ' ἀναλογία, δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ὅτι σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀρχαία, τὴ μεσαιωνικὴ ἢ τὴν πρωτόγονη ἐμπειρικὴ ἢ μαγικὴ θεραπευτικὴ, ἢ σύγχρονη ἰατρικὴ ἔχει κατακτήσει μίαν ἀπείρως ἀκριβέστερη γνώση τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ, κατανικώντας ἄλλοτε θανάσιμες ἀσθένειες καί ἀξάνοντας ἱστορικὰ τὴν υἰεῖα τοῦ εἴδους.

Ἴσως νά ἀληθεύει βέβαια ὅτι ἡ Ἀριστοτελικὴ ἐπιστήμη (καθὼς καί ἡ πρωτόγονη καί ἡ ἀσιατικὴ σκέψη) περιέχουν πυρῆνες γνήσια ἐπιστημονικῆς γνώσης τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλά πῶς ἀναγνωρίζονται καί δικαιώνονται οἱ πυρῆνες αὐτοί, ἂν ὄχι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης; Ἀναγνωρίζοντας τίς λανθάνουσες ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες στίς παραχωρημένες κοσμοθεωρίες, ἐπιβεβαιώνεται μᾶλλον ἢ πολὺ πῶς ἀκριβῆς διείσδυση στό ἀντικειμενικὸ ὑπόστρωμα πού εἶναι ἴδιον τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Θαυμάζουμε τοὺς πρωτόγονους ἢ τοὺς ἀρχαίους γιά τίς πραγματικὰ λαμπρὲς στιγμὲς διαισθητικῆς σύλληψης ὀρισμένων πτυχῶν τῆς πραγματικότητος πού πέτυχαν σάν

γνήσια φυσικά ὄντα καί ἐξέφρασαν μέ τή δική τους ἐξαίσια γλώσσα. Ἡ ἐπιστήμη ἐνσωματώνει τίς ἐνοράσεις αὐτές, πού δέν ἀντίκεινται στίς ἐπιδιώξεις της ἀλλά ἀποτελοῦν προΐδεάσεις τῶν δικῶν της ἀκριβῶς ἐπιτευγμάτων.

Μιά τέτοια θεώρηση δέν συνεπάγεται φυσικά τήν ἀπόρριψη, ἀπό μιά διαφορετική κοινωνιολογική ἢ ἐθνολογική σκοπιά, τῶν μὴ τεχνολογικῶν καί μὴ βιομηχανικῶν τρόπων ζωῆς, ἀφοῦ ἡ σύγκριση πολιτισμῶν ἐμπλέκει πληθώρα κριτηρίων πέρα ἀπ' αὐτό τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνικῆς ἀνάπτυξης. Ἡ ὑπογράμμιση τῆς ἀποκλειστικῆς σχέσης τῆς ἐπιστήμης πρὸς τήν ἐμπειρική ἀλήθεια δέν μᾶς δεσμεύει λογικά σ' ἓναν πολιτισμικό Εὐρωκεντρισμό. Πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ θετική ἀξιολόγηση τῶν ἀρχαίων καί "πρωτόγονων" μορφῶν ζωῆς (τήν ὁποία ἐπιχείρησε πρώτη ἡ σύγχρονη δομική ἀνθρωπολογία) ἀποτελεῖ χρήσιμο ἀντίδοτο στόν ὑπερφίαλο αὐτοθαυμασμό τῶν δυτικῶν τεχνολογικῶν κοινωνιῶν, ὁ ὁποῖος στήριξε ἰδεολογικά τήν ἐπιθετική τους ἐπεκτατικότητα. Ἐτσι ἡ προσπάθεια τοῦ Feysabend νά ἀναδείξει τό λανθάνον ἐπιστημονικό περιεχόμενο τῶν μὴ ὀρθολογικῶν τρόπων σκέψης, παράλληλα μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἐπιστημονική γνώση φυτρώνει σέ ἓνα ἔδαφος ἀλόγων διεργασιῶν καί μαραίνεται ἂν ξεριζωθεῖ ἀπ' αὐτό, καί φιλοσοφικά ἐρεθιστική καί ἱστορικά δικαιολογημένη εἶναι. Ὅπωςδήποτε ὅμως πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι μέχρι τό σημεῖο αὐτό ἡ ἀναβάθμιση τοῦ ἀνορθόλογου πού στοχεύει ὁ Feysabend δέν μᾶς ὑποχρεώνει στήν ἐγκατάλειψη τῆς ἐννοίας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Ὅποιοςδήποτε κι ἂν ὑπῆρξαν ἱστορικά οἱ μέθοδοι τῆς ἐπιστήμης, ὁποιοςδήποτε κι ἂν ὑπῆρξαν οἱ κινητήριες δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς της ἐπιβολῆς, κι ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ βιοματική ἀξία τῶν μὴ τεχνολογικῶν πολιτισμῶν, δέν παύει νά ὑφίσταται μιά ἄπαυστη προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ στήν ἀντικειμενική δομή τῆς ἐμπειρίας ὡς αὐστηρά ὀριοθετημένο πεδίο δραστηριότητας.

Τό ἐπιχείρημα ὅμως τοῦ Feysabend δέν σταματάει ἐδῶ: ξεφεύγει ἀπό τά ὅρια τῆς ἐπιστημολογίας καί γίνεται γενικότερα κοινωνιολογικό. Ἀλλά αὐτό τό δεύτερο σκέλος του εἶναι καί τό πιό προβληματικό. Ὁ Feysabend δέν περιορίζεται στήν καταγραφή τῆς ἀποφασιστικῆς, ἔστω, συμβολῆς τῶν μὴ ὀρθολογικῶν μεθόδων στήν προώθηση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ ἐπιστημονικοῦ φαινομένου. Ἀπό ἓνα σημεῖο καί μετά ἀρνεῖται τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐγχειρήματος: παύει νά δέχεται τήν προνομιακή σχέση τῆς ἐπιστήμης πρὸς μίαν αὐστηρά ὀρισμένη ἐννοία τῆς ἀλήθειας. Φαίνεται τώρα νά ἀπορρίπτει αὐτή καθεαυτή τήν ἐννοία τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας, καί νά υἱοθετεῖ τόν κοινωνικό σχετικισμό. Ἡ ἀλήθεια κατακερματίζεται: κάθε τρόπος σύλληψης τοῦ κόσμου καί κάθε στάση ζωῆς (ἀπό τόν πιό ἐνορατικό μέχρι τόν πιό αὐστηρό ὀρθολογικό) ἔχουν τή δική τους αὐτοκυρούμενη ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια φαίνεται

τώρα νά εἶναι ἓνα συνολικό κοινωνικό παράγωγο, σύνθεση πολυποίκιλων καί ἀμοιβαῖα ἀσύμμετρων ὀπτικῶν τῆς πραγματικότητας ἢ τῶν πραγματικοκοιτήτων, καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι αὐτοσκοπός μέσα σέ μιά κοινωνία χωρίς κυρίαρχες ιδέες. Ἔτσι ἡ ἐπιστήμη ἐξομοιώνεται ἀξιολογικά καί μεθοδολογικά μέ ὅλες τίς μή ἐπιστημονικές μορφές τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας. Στό πλαίσιο μιᾶς συνολικῆς κριτικῆς τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας καί τῆς ιδεολογίας της, ὁ Feyerabend θά καταλήξει σέ μίαν ἄρνηση τῆς ἐπιστήμης. Ὑποστηρίζουμε ὅτι ἡ ἄρνηση αὐτή εἶναι κοινωνικά ἐπικίνδυνη, χωρίς νά παύει νά εἶναι ἐξαιρετικά γοητευτική τόσο γιά τή φιλοπαίγμονα διάθεσή της ὅσο καί γιά τά στοιχεῖα ὀρθῆς (ἀλλά ὄχι καί πρωτότυπης) κριτικῆς τοῦ “τεχνοκρατικοῦ ἥθους” πού περιέχει.

Ἡ συνολική ἀποτίμηση τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης εἶναι ἀπόλυτα θεμιτή. Καί οἱ παρατηρήσεις τοῦ Feyerabend κάνουν ἀνάγλυφη τήν κρίσιμη θέση τῶν ἐπιστημόνων στίς σημερινές τεχνολογικές καί βιομηχανικές κοινωνίες, θέση πού συνοπτικά χαρακτηρίζεται ἀπό τήν “ἀνίερη συμμαχία τῆς ἐπιστήμης, τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τοῦ καπιταλισμοῦ”.¹¹ Μιά τέτοια ὁμως ἀνάγνωση τῶν σημερινῶν συνθηκῶν ἐπιτρέπει ἄραγε τόν ἀναδρομικό χαρακτηρισμό τῆς ἐπιστήμης γενικά ὡς ἄλλου τυραννικοῦ συστήματος ἀθηντίας καί τήν ἀπάλειψη τῆς ἰδιαίτερης σχέσης τῆς ἐπιστήμης πρός τήν ἐμπειρική ἀλήθεια; Μιά τέτοια θεωρητική διάλυση τῆς ἐπιστήμης τί κοινωνικές ἐπιπτώσεις θά εἶχε; Τό “ἀναρχικό” (ἀκριβέστερα: φιλελεύθερο) ιδεῶδες τοῦ Feyerabend εἶναι ὄντως πρότυπο γνήσια ἐλεύθερης κοινωνίας. Μήπως ὁμως ἡ ἀποδυνάμωση τῆς ἐπιστήμης ὅπως τήν ἐπιχειρεῖ θά καθιστοῦσε ἀδύνατη αὐτή τήν ἴδια τήν πραγματοποίησή του.

Τό ἐπιστημονικό ιδεῶδες ἦταν γέννημα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ 18ος αἰώνας ἐναπόθεσε ὅλες τίς ἐλπίδες γιά ἀνθρώπινη πρόοδο στόν ἀδέσμευτο στοχασμό τοῦ ἀτόμου πού, σέ πεῖσμα ἀθηντιῶν, ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικά γιά τήν ἀνακάλυψη ἐμπειρικά ἐπιβεβαιωμένης ἀλήθειας, ἀντιμαχόμενος τή θρησκευτική μισαλλοδοξία, τήν πολιτική ἀπολυταρχία καί τήν κοινωνική ἀνισότητα. Ἡ ὠμή καταστολή εἶναι ἡ “μέθοδος” γιά τήν ἐπιβολή ιδεῶν πού χρησιμοποιοῦν οἱ ἐξουσιάζουσες θρησκευτικές καί μεταφυσικές ἀθηντίες καί τά κοινωνικά τους στηρίγματα (ἡ “μέθοδος τῆς ἐξουσίας” πού ἀναλύει ὁ C. S. Peirce). Ἡ μέθοδος τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀποτίμηση τῶν ιδεῶν μέ μέτρο τά ἐμπειρικά δεδομένα, πράγμα πού προϋποθέτει ἀπόλυτη ἐλευθερία στήν ἔρευνα, στήν ἔκφραση καί στήν κριτική. Αὐτό συνεπάγεται ὅτι δέν ὑπάρχουν “ἱερές” ἀλήθειες πού ἐπιβάλλεται πάση θυσία νά διατηρηθοῦν παρά τήν ὁποιαδήποτε ἐμπειρική διάψευσή τους, καί μιά θεώρηση τῆς ἐπιστήμης ὡς συλλογικοῦ ἐγχειρήματος τό ὁποῖο προσεγγίζοντας βαθμιαῖα στίς ἀντικειμενικές νομοτέλειες ὑπερβαίνει ἀδιάκοπα τίς ὀρθοδοξίες τοῦ παρελθόντος. Οἱ πεποιθήσεις αὐτές καθοδήγησαν τήν ἐπαναστατική

ανάπλαση τῶν Εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν, καί συνέβαλαν στή διαμόρφωση τῶν ἀπαρχῶν ἐνός θεσμικοῦ πλαισίου πού παρείχε πολλαπλές δυνατότητες γιά ἀτομική ἔκφραση καί εἰκονοκλαστική ἀμφισβήτηση. Ὁ φιλελευθερισμός δέν εἶναι παρά ἐγχείρημα ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας στό ἐπίπεδο τῶν πολιτικῶν ἀντιπαραθέσεων.

Ὁ κριτικός ὀρθολογισμός πού καταπολεμᾷ ὁ Feysabend εἶναι κατευθείαν ἀπόγονος τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἐμφανίζεται σάν συγκροτημένο ρεῦμα σέ μιᾶ στιγμή τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, ὅταν παρατηρεῖται ἔξαρση ἐπιθετικῶν ἀνορθόλογων τάσεων, καί εἶναι μιᾶ προσπάθεια νά στερεωθεῖ τό κύρος τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐνώπιον ἰδεολογικῶν ρευμάτων πού ἐξεθείαζαν τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο Μύθο, ἀρνοῦνταν τήν πολυμέρεια τῆς κοινωνίας, τό νόμιμο τῆς διαφορότητας καί τοῦ ἀτομικοῦ στοχασμοῦ. Ὁ Κύκλος τῆς Βιέννης μορφοποιήθηκε σέ ἰδεολογικό πυρήνα κατά τήν κρίσιμη δεκαετία τοῦ '20, καί τά προγραμματικά του Μανιφέστα μαρτυροῦν καί τίς καταβολές καί τή στόχευσή του.¹³ Ἐπιδιώξή του ἦταν ἡ δικαίωση τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου, ἡ υἱοθέτηση ὡς ἀληθῶν μόνο τῶν θεωριῶν πού εἶχαν ὑποστειτῆ βάση τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιβεβαίωσης, γιά νά ἀποτραποῦν οἱ ὀλέθριες κοινωνικά συνέπειες ἀπό τήν ἀναζωπύρωση τῶν μεταφυσικῶν δογματισμῶν καί ἀπό τήν ἐπαπειλούμενη βίαια σύγκρούσή τους. Ἡ σημαντική τροποποίηση ἀπό τόν Porper τῆς διαδικασίας γιά τήν ἀποδοχή ἐπιστημονικῶν ὑποθέσεων μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ κριτηρίου τῆς διαψευσιμότητας σκοπό εἶχε τήν ἐνίσχυση τοῦ ρόλου τῆς ἐμπειρίας γιά τόν πιό ἀποτελεσματικό ἀποκλεισμό διεξόδου διαφυγῆς σέ θεωρίες πού εἴτε ἀντεπεξέρχονται τήν ἀρνητική ἐτυμηγορία τῆς ἐμπειρίας θεωρακιζόμενες ἔντεχνα μέ μιᾶ σειρά ad hoc ὑποθέσεων, εἴτε διατυπώνονται ἐξ ὑπαρχῆς μέ τρόπο πού κάνει ἀδύνατη τήν πειραματική διάψευσή τους.

Στή ρίζα τῶν μεθοδολογικῶν αὐτῶν ζυμώσεων βρίσκονται εὐρύτερες κοινωνικές καί πολιτικές βλέψεις: οἱ θεωρητικοί τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης, μακριά ἀπό τό νά εἶναι ψυχροί καί "ἀδέσμευτοι" παρατηρητές τῶν ἱστορικῶν συγκρούσεων στό ὄνομα μιᾶς ἐπιστήμης οὐδέτερης ὡς πρός ἀξίες (value-free), συνειδητοποιοῦσαν τήν ἀνάγκη γιά υπεράσπιση τῆς κοινωνικῆς καί πνευματικῆς ἐλευθερίας ὡς σύμφυτης μέ τό ἐπιστημονικό ἰδεῶδες. Ὁ θρίαμβος τῶν ἐπιθετικῶν Μύθων τοῦ 20οῦ αἰῶνα θά ἐπέφερε τήν κατάλυση τοῦ δημοκρατικοῦ διαλόγου, πού εἶναι κρηπίδα τῆς ἐπιστημονικῆς διαδικασίας. Ἀντίθετα ἡ ἐπικύρωση τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ὡς κοινωνικοῦ προτύπου ἐξοστρακίζει τή βία καί τήν ἀθαιρεσία ἀπό τήν ἀντιπαραθέση τῶν ἰδεῶν, ἐξασφαλίζει τήν ἀπρόσκοπτη διεξόδου στίς φυσικές καί κοινωνικές νομοτέλειες καί τήν ἀδιάκοπη ὕλική καί πνευματική τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. Ὅσο καί ἂν ἡ ἰδεολογία αὐτή, ὡς ἰδεολογία, βρίσκεται σήμερα σέ ἀναντιστοιχία πρός τήν πραγματική λειτουργία τῆς ἐπιστήμης στό

κεφαλαιοκρατικό σύστημα, ἄλλο τόσο δέν μποροῦμε νά ἀρνηθοῦμε ὅτι ἱστορικά ἢ συνειδητή ἐπιστημονική πρακτική εἶναι ταυτισμένη μέ τήν πάλι κατά καταπιεστικῶν ἀθροισμάτων.

Ἡ κριτική τοῦ ἐπιστημονισμοῦ ὡς ἰδεολογίας εἶναι δυνατή σέ δύο ἐπίπεδα. Πρῶτον, ὅσον ἀφορᾷ στή λειτουργία τῆς ἐπιστήμης ὡς ὀργανωμένης κοινωνικῆς διαδικασίας μέσα στό πλέγμα τῶν ὑλικῶν σχέσεων τῆς ἀνεπτυγμένης κεφαλαιοκρατίας. Δεύτερον, στό ψυχολογικό καί ἠθικό ἐπίπεδο μέσα ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἐπίπεδης τεχνοκρατικῆς προσωπικότητας καί τή διάγνωση τῆς συνειδησιακῆς καί τῆς αἰσθητικῆς της ἔνδειας. Οἱ κριτικές ὑπογραμμίσεις τοῦ Feyerabend εἶναι χρήσιμες καί πρός τίς δύο αὐτές κατευθύνσεις.

Ἐρμηνεύοντας τήν ἀπροκαταληψία τῆς γνήσιας ἐπιστήμης ὡς κοινωνικό ἀγνωστικισμό ὁ σύγχρονος ἐπιστήμονας, ἀφομοιωμένος στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, θέλει νά ἐννοεῖ τή δραστηριότητά του ὡς ἀπλή τεχνική διαδικασία γιά τή λύση μεμονωμένων προβλημάτων. Ὡς πρός τήν κοινωνική οὐσία καί στόχευση τῶν προβλημάτων αὐτῶν κηρύσσει τόν ἑαυτό του ἀναρμόδιο. Τεθόντος τοῦ προβλήματος, τόν ἀπασχολεῖ μόνον ἡ βελτίστη λύση του. Τό πῶς καί γιατί καί ἀπό ποιούς τίθενται τά προβλήματα αὐτά δέν ἐμπίπτει στόν προβληματισμό τῆς “καθαρῆς” ἐπιστήμης. Ὁ ἐπιστήμονας παρέχει τεχνικές ὑπηρεσίες, στή διάθεση ὅποιου μπορεῖ νά τίς ἀγοράσει. Τά ὑπόλοιπα εἶναι “πολιτική”. Οἱ κοινωνικές σχέσεις θεωροῦνται ὡς δεδομένες: ὁ ἐπιστήμονας δέν κάνει δεοντολογία. Ἡ κριτική του δύναμη ἀναλίσκεται στήν ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων τοῦ ἐπί τάπητος θέματος, καί ὄχι βέβαια γιά τή συνολική θεώρηση τῶν ἱστορικῶν ἀναγκῶν πού τό γέννησαν. Ἔτσι θεωρεῖται θεμιτή ἡ ἐκμίσθωση τῶν ἱκανοτήτων τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας ἀπό τά ἄρχοντα οἰκονομικά συγκροτήματα. Θεμιτή θεωρεῖται ἐπίσης ἡ πρόσδεση τῶν ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων πού διακονοῦν τήν ἀλήθεια καθαυτήν στίς ἀνάγκες τῶν κρατικῶν ἐξοπλιστικῶν προγραμμάτων. Αὐτή ἡ ἐκδοχή τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρθολογισμοῦ, μακριά ἀπό τό νά διαφυλάσσει τήν ἀνεξαρτησία τῆς κριτικῆς συνείδησης ἀπό τά κέντρα ἐξουσίας, ἀντίθετα δικαιολογεῖ τήν καθυπόταξή της. Εἶναι λοιπόν εὐλογο τό συμπέρασμα τοῦ Feyerabend ὅτι στήν ἐποχή μας ἡ ἐπιστημονική συνείδηση ἔχει καταντήσει θεραπαινίδα τῆς πιό ἰσχυρῆς μέχρι τώρα μορφῆς “Θεϊκῆς” ἐξουσίας, τῆς ἐξουσίας τοῦ δολαρίου.¹³

Ἡ δηκτικότητα τῆς κρίσης αὐτῆς μᾶς εὐαίσθητοποιεῖ ὡς πρός μιᾶ πραγματικότητα καθόλου ἰδανική. Ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἀλωθεῖ ἀπό ταξικά καί κρατικά συμφέροντα. Παρ’ ὅλην ὅμως τήν ἀλήθεια πού περιέχει δέν παύει νά εἶναι ἀπλουστευτική. Ἀπαλείφει ἕνα ὀλόκληρο ἱστορικό κεφάλαιο πού βρίθεται ἀπό ἀνατρεπτικές παρεμβάσεις τῆς ἐπιστήμης: κατά συνέπεια, ἡ σημερινή πραγματικότητα παραβιάζει τίς ἴδιες τίς ἀρχές τῆς ἐπιστήμης ὅπως

βιώθηκαν από την εποχή του Διαφωτισμού. Ἡ τεχνοκρατική ἀποστέωση τῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ ἀντιστροφή τῆς ἱστορικῆς τῆς λειτουργίας, καί — πράγμα ἐξαιρετικά σημαντικό — τό γεγονός αὐτό γίνεται συνείδηση καί τῶν ἰδίων τῶν ἐπιστημόνων. Διότι εἶναι ὑπαρκτή καί καθόλου ἀμελητέα ἡ μερίδα ἐκείνη πού ἐξακολουθεῖ νά ἐνστερνίζεται τήν πλατύτερα κοινωνική σημασία τοῦ λειτουργήματός τους. Ἄς ὑπομνήσουμε ὅτι στήν κατηγορία αὐτή βρέθηκαν κατά καιρούς τά πιό ἐπιφανή καί δημιουργικά πνεύματα τοῦ καιροῦ μας, προβάλλοντας θαρραλέες θέσεις σέ ζητήματα κρίσιμα γιά τό μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ συνειδητότητα ἄρα δέν ἔχει παντελῶς ἐκλείψει στούς κέλπους τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας, οὕτως ὥστε νά εἶναι ἀνάγκη νά εἰσαχθεῖ ἀπό τά ἔξω σάν ἀποκλειστικό, δῆθεν, προϊόν κάποιων ἐνορατικῶν τρόπων σκέψης. Ἡ ὑποταγή τῆς ἐπιστήμης στήν κεφαλαιοκρατική καί τήν κρατική σκοπιμότητα δέν συντελεῖται ἀμαχητί. Ἡ ἐπιστημονική κοινότητα δέν εἶναι συλλήβδην ἐξανδραποδισμένη, ὅπως ἐξυπονοοῦν κάποιοι ἀφορισμοί τοῦ Feuerabend. Μιά πιό ἐμπεριστατωμένη ἐξέταση τῶν πολύπλοκων σχέσεων ἀνάμεσα στά ἀκαδημαϊκά καί ἐρευνητικά ἰδρύματα καί στά κυρίαρχα ταξικά καί κρατικά συμφέροντα θά καταδείκνυε ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας δέν εἶναι οὔτε πλασματική οὔτε ἀπόλυτη. Ὑπάρχει καί ἡ νομική κατοχύρωση ἀλλά καί οἱ ὑποκειμενικές προϋποθέσεις πού διατηροῦν ζωντανό τό αἶτημα τῆς αὐτονομίας τῆς ἐπιστήμης. Τά ἐπιστημονικά ἰδρύματα δέν εἶναι ὑπλά ἐξαρτήματα τῆς ἐξουσίας, καί ὅσο πιό κοινωνικά ἀναπτυγμένα καί δημοκρατικά διαρθρωμένα μία χώρα τόσο πιό ἐνεργοί εἶναι οἱ θύλακοι πού ἀντιστέκονται στήν ποδηγέτηση τῆς ἐπιστημονικῆς διαδικασίας ἀπό τά ἄρχοντα συμφέροντα. Ἐνα σημαντικό τμήμα τῆς γνώσης πού παράγεται εἶναι γνήσιο προϊόν ἀνήσυχης σκέψης πού ἀσκεῖ θεμελιακή κριτική στίς ἐπίσημες ἰδέες καί στούς κυρίαρχους θεσμούς. Ἴσως νά μὴν ἡγεμονεύουν οἱ δυνάμεις τῆς ἀμφισβήτησης, ἀλλά οὔτε καί μηδαμινές εἶναι. Θά διακινδυνεύαμε μάλιστα τήν κρίση ὅτι εἶναι ἰσχυρές ἕως κυρίαρχες στό πεδίο τῶν κοινωνικῶν καί τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, ἐνῶ ἐξασθενοῦν σημαντικά στίς φυσικές ἐπιστήμες.

Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει, ἡ ἐνοχη σχέση ἐξουσίας καί ἐπιστήμης σήμερα εἶναι προβληματική πρῶτα πρῶτα γιά τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη: προσβάλλει τήν ἰδεολογική καί τήν ἱστορική τῆς ἀκεραιότητα, πράγμα πού ὀδηγεῖ σέ ἀντιπαραθέσεις μέσα στούς κόλπους τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας. Ἄρα ἡ ὀρθή διάγνωση ὡς πρός τήν ἐκτροπή τῆς ἐπιστήμης ἀπό τήν ἱστορική στάση τῆς ἀμφισβήτησης τῆς λογικῆς τῆς ἐξουσίας δέν στοιχειοθετεῖ ἐπιχείρημα γιά τήν ἀπόρριψη τῆς ἐπιστήμης καθόλου καί γιά τήν τελεσίδικη ταύτισή της μέ τίς σύγχρονες καταπιεστικές δομές. Ἀντίθετα, προβάλλεται μέ τόν τρόπο αὐτό ἀκόμα πιό ἐντονα ἡ ἐπιταγή

νά διασωθεῖ τό ἱστορικό περιεχόμενο τῆς ἐπιστήμης ὡς κοινωνικῆς διαδικασίας καί νά δικαιωθεῖ ἢ βαθύτερα ἀντεξουσιαστική διάστασή του. Ἀναδύεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ἐπιστήμης στήν πρωταρχική κριτική της λειτουργία στά πλαίσια ἑνός συνολικοῦ κινήματος γιά κοινωνική ἀνάπλαση, ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ ὁποῖου ἀποτελοῦν οἱ ἐπιστήμονες πού διατηροῦν τήν ἱστορική τους συνείδηση.

Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἐπιστήμης στό σύστημα τῆς ἐξουσίας στρεβλώνει ἐπίσης τήν προσωπικότητα καί τή νοοτροπία τοῦ ἐπιστήμονα ὡς ἀτόμου. Τό τεχνοκρατικό ἦθος ἀρνεῖται τήν καθολική οὐσία τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς. Ὁ τεχνοκράτης δέν συλλαμβάνει τήν κοινωνία του ὡς ἱστορική ὁλότητα καί τήν ἀνθρώπινη ἀτομικότητα ὡς σύνθεση πολλαπλῶν δημιουργικῶν ροπῶν. Δέν ἀντιλαμβάνεται τήν κριτική σκέψη ὡς διαλυτική ἀπολιθωμένων αὐθεντιῶν καί θεσμῶν, σάν ἐργαλεῖο δηλ. γιά τή θεμελίωση κοινωνίας ἐλευθερίας. Χαμένος μέσα στή σήραγγα τῆς στενῆς εἰδικότητάς του, ἀδυνατεῖ νά τή συλλάβει ὡς ἐπιμέρους συστατικό σέ μιά εὐρύτερη σύνθεση τρόπων ζωῆς. Ἀνάγει τήν προσωπικότητά του σέ μιά ἐξειδικευμένη πρακτική, παραιτούμενος ἀπό τήν πολυμέρειά της. Ταυτίζεται μέ τήν εἰδίκευσή του καί ὀρίζει τόν ἑαυτό του μέσω αὐτῆς. Ὁ τεχνοκράτης “εἶναι ἢ δουλειά του”, παύει δηλαδή νά ζεῖ ἀπό τή στιγμή πού ἐγκαταλείπει τό ἐργαστήριό του καί τά σύνεργά του, ὑπάρχει στήν οὐσία μόνο κατά τήν ἐνασχόλησή του μέ τό μικροσκοπικό του ἀντικείμενο μέσα στίς ἐγκαταστάσεις πού παρέχει ἡ ἐταιρεία ἢ τό ἴδρυμα πού τόν μισθοδοτεῖ. Εἶναι φυσικό λοιπόν νά περιφρονεῖ ὅλες τίς ἄλλες δραστηριότητες ὡς μή παραγωγικές, νά ἀπορρίπτει τούς μή τεχνολογικούς τρόπους ζωῆς ὡς πρωτόγονους καί ὀπισθοδρομικούς κτλ. Ἡ ἀνθρώπινη πραγματικότητα ἀνάγεται στήν ἀποστειρωμένη μορφή ἐπιστήμης πού αὐτός ἀσκεῖ. Ἐξιδανικεύοντας τήν ἀλλοτρίωσή του, ἀρνεῖται τή διαμορφωτική λειτουργία τῶν ὑπόλοιπων κοινωνικῶν καί πνευματικῶν ἐνασχολήσεων. Τοῦ εἶναι ἀδύνατον νά ἀπολαύσει τά “μικρά” πράγματα τῆς ζωῆς, ἕναν περίπατο, μιά φιλική συνομιλία, ἕνα ἡλιοβασίλεμα. Τά ἀνθρώπινα αὐτά αὐτόματα, τά ὁποῖα τείνουν δυστυχῶς νά ἀποτελέσουν τόν πληθυσμό τῶν ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων τῆς Δύσης,¹⁴ ἀντιπροσωπεύουν μιάν ὑπεραποτελεσματική βαρβαρότητα εἰδεχθοῦς μορφῆς. Εἶναι λοιπόν ἀπολύτως δικαιολογημένη ἡ ἀποστροφή γι’ αὐτή τήν ἐκδοχή τῆς ἐπιστήμης πού διακατέχει τόν Feyerabend. Πράγματι, ἐνώπιον αὐτῆς τῆς ἀποκρουστικῆς παραμόρφωσης τοῦ μηχανοποιημένου ὀρθολογισμοῦ ἐπιβάλλεται νά δικαιώσουμε ὅλες τίς ἀνορθόλογες ἀνατάσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ὅλες τίς μυθοποιητικές καί μεταφυσικές τοῦ ἐνοράσεις οἱ ὁποῖες τουλάχιστον πάλλονται ἀπό τόν πόθο γιά πληρότητα, ἀπό τή δημιουργική ἀναζήτηση τοῦ ὑψηλότερου, ἀπό τήν ἀνάγκη γιά ἀχειραγώγητη ἀνθιση τῆς φαντασίας. Πράγματι, ἡ ἐπικράτηση τοῦ τεχνοκρατικοῦ

προτύπου, τής μηχανικής και ασύνειδης αποτελεσματικότητας στη σύνδεση μέσω των και σκοπών, που επιτελείται κάτω από μία γενικότερη αδιαφορία για τις διανοητικές και κοινωνικές επιλογές που καθορίζουν τελικά την όργανωση των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, θά είχε σαν αποτέλεσμα την αποψίλωση τής συνειδητής μας εμπειρίας από όλα εκείνα τα συστατικά τής λεπτότητας των αισθημάτων, τής συγκινησιακής ταύτισης, του πάθους και τής όμορφιάς που συνιστούν την είδοποιό διαφορά της. Δίκαια, ως εκ τούτου, ο Feysabend υπερασπίζεται την πολυμορφία, την πολυπλοκότητα, το άδόκητο, το ασχήματο και το αυθόρμητο τής συνείδησης μπροστά στην επέλαση του ισοπεδωτικού αυτού επιστημονισμού. Τελικός στόχος κάθε ανθρώπινης ένασχόλησης πρέπει όντως να είναι ο πλουτισμός των ζωτικών εμπειριών του είδους, ή διεύρυνση τής συνειδητής εμπειρίας του ατόμου.¹⁵ Έσχατος στόχος του κοινωνικού βίου είναι, πραγματικά, η εξασφάλιση των υλικών, θεσμικών και διανοητικών προϋποθέσεων για μία όσο το δυνατόν πιο εύρηματική κοινωνία των ανθρώπων με τη φύση, για μία όσο το δυνατόν πιο βαθιά αυτογνωσία. Προς την κατεύθυνση αυτή καλείται να συνεισφέρει και η επιστήμη, στο πλευρό όλων των άλλων όρθολογικών, και μή, ένασχολήσεων που συνθέτουν τον συνολικό όριζοντα μιας γνήσια ανθρώπινης εμπειρίας.

Η κριτική του Feysabend για το κατόντημα τής σύγχρονης επιστήμης βάζει αναμφίβολα το δάχτυλο επί τον τύπον των ήλων. Βέβαια δεν του ανήκει αποκλειστικά η πατρότητα των διαπιστώσεων αυτών. Οί επισημάνσεις του είναι μία συμβολή στην όγκούμενη κριτική των προϋποθέσεων τής τεχνολογικής κοινωνίας που απασχολεί έντονα την κοινωνική σκέψη τα τελευταία χρόνια. Η τάση αυτή εκφράστηκε με ιδιαίτερη οξύτητα κατά τη δεκαετία του '60. Οί άφορισμοί του Feysabend εντάσσονται στο κύμα των αναζητήσεων για εναλλακτικές εμπειρίες που ξέσπασε τότε, και ώθησε ένα σημαντικό τμήμα τής νεολαίας να "αποσχισθει" από τη βιομηχανική πραγματικότητα και την τυραννική της λογικότητα προσχωρώντας στη φύση, στον μυστικιστικό διαλογισμό κτλ., πετάγματα που πλούτισαν άσφαλώς με καινούριο συναισθηματικό χρώμα και νοηματικό βάθος το στεῖρο τεχνοκρατικό περιβάλλον. Στο θεωρητικό επίπεδο ο Feysabend (παρά τις περιφρονητικές αναφορές του στον Μαρκοῦζε ως "τρίτης κατηγορίας διανοούμενο") βαδίζει στο μονοπάτι που άνοιξε η σχολή τής Φρανκφούρτης με την κριτική του Διαφωτισμού και τής εργαλειακής αντίληψης του λόγου και το αίτημα για την αποκατάσταση τής κριτικής λειτουργίας τής φιλοσοφίας. Η πρωτοτυπία τής συμβολής του Feysabend ἔγκειται στο ότι η άρνηση τής επιστήμης στην όποια καταλήγει ἔκκινεί από θέσεις και προβλήματα τής ειδικευμένης επιστημολογίας, ή ανατροπή δηλ. συντελείται ἔκ των ἔσω.

Ἀπό τήν πλατύτερη αὐτή κοινωνιολογική σκοπιά ἰδωμένο τό σύνθημα “τά πάντα ἐπιτρέπονται” χάνει τήν αὐστηρά μεθοδολογική του ἐμβέλεια. Αὐτό πού ὑπονοεῖται τώρα εἶναι ὅτι ἡ ἐπιστήμη πρέπει νά ταχθεῖ παραπλεύρως μιᾶς σειρᾶς ἑτεροκλήτων ἐνασχολήσεων πού συναπαρτίζουν τήν ἀνθρώπινη ζωή ὡς ὁλότητα. Τό ζητούμενο παύει νά εἶναι ἡ πολλαπλότητα τῶν μεθόδων πού χρησιμοποιήθηκαν ἱστορικά γιά τήν παραγωγή ὀρθῆς γνώσης τῆς φύσης. Τό θέμα εἶναι τώρα ἡ πολλαπλότητα τῶν ζωτικῶν ἐμπειριῶν πού ὀδηγοῦν στήν ἐπέκταση τῆς ἀνθρώπινης συνειδητότητας, καί στόν τομέα αὐτό ἡ ἐπιστήμη δέν ἔχει τό μονοπώλιο. “Ἀρχαῖοι”, “παρωχημένοι”, “πρωτόγονοι”, “ἀνατολικοί” καί γενικά ἐνορατικοί δρόμοι γιά τήν ἐξερεύνηση τοῦ “βαθέος λόγου” τῆς ψυχῆς¹⁶ εἶναι ἐξίσου νόμιμοι καί παραγωγικοί. Ὅμως ἡ συμπίεση αὐτή τοῦ ἐπιστημονικοῦ μέ τό ἐξωεπιστημονικό εἶναι κατορθωτή μόνο μέσα σέ μιᾶ κοινωνία τελειωτικά ἀπαλλαγμένη ἀπό τήν αὐθεντία, τήν ὀργανωμένη δηλ. ἐκ τῶν ἄνω ἐπιβολή ὁμοιόμορφων τρόπων σκέψης καί ζωῆς. Μέσα σέ μιᾶ κοινωνία πού δέν καθιερώνει τήν τεχνική ἀποτελεσματικότητα καί τήν ὑλική εὐμάρεια ὡσάν τά ὑψίστα τέλη τοῦ ἀνθρώπινου βίου καί κριτήρια κοινωνικῆς ἀποδοχῆς, ἀλλά ἀναγνωρίζει στό κάθε ἄτομο τό δικαίωμα τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ μέ τήν πίστη ὅτι ἡ τελική σύνθεση ἀπόλυτα προσωπικῶν τρόπων καί λόγων πού ἔτσι προκύπτει εἶναι καθαυτή τό ἔσχατο ἀγαθό.

Κατά τόν Feyerabend, ὄρο γιά νά ἐπιτευχθεῖ τό “ἀναρχούμενο” αὐτό κοινωνικό πλαίσιο, πού μόνο συντελεῖ στήν ἔκλυση τῶν δημιουργικῶν ὀρμῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ ἡ συντριβή τοῦ τελευταίου καί πιά ἀποτελεσματικοῦ συστήματος αὐθεντίας, δηλ. τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης πού σέ συμμαχία μέ τό ὑπερτροφικό κράτος ἐπιβάλλει καί βραβεύει τόν ὑλιστικό λογισμό ὡς τό μόνο ἀποδεκτό πρότυπο συμπεριφορᾶς. Τό αἶτημα γιά τόν “χωρισμό ἐπιστήμης καί κράτους”¹⁷ ὀλοκληρώνει, κατά τόν Feyerabend, τόν χωρισμό ἐκκλησίας καί κράτους πού ἐνέπνευσε τόν ἐπαναστατικό φιλελευθερισμό καί προκάλεσε τήν ἐκρηκτική ἀνθιση τῆς νεότερης ἐπιστήμης. Ὡς ἐκ τούτου, ἀποβλέπει σέ μιᾶν ἀνώτερης μορφῆς κοινωνία χωρίς κατασταλτικές ἐξουσίες καί ὀριστικά ἀνοιχτή, πού ἐπιάζει στούς κόλπους της τίς πιά ἑτερόκλητες παιδεῖες, ἀντιλήψεις, πρακτικές. Ἡ κοινωνία αὐτή συγκροτεῖται ἀπό ἕνα πλῆθος ὑποκοινωνιῶν, καθεμιά καί ἕνα ξεχωριστό σύμπαν μέ ἰδιαίτερους κανόνες ζωῆς καί κώδικες ἔκφρασης. Οἱ μικροκοινωνίες αὐτές ἀπολαμβάνουν ἀπόλυτη ἄδεια νά ἀναπτύσσουν ἀκώλυτες τήν ἰδιαιτερότητά τους χωρίς “διορθωτικές” παρεμβάσεις ἀπό μέρους τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τῆς “κοινῆς γνώμης” ἢ τῆς “πλειοψηφίας” (ἔστω καί δημοκρατικά ἐκπεφρασμένης), ὅσο ἀνορθόδοξος ἢ σκανδαλώδης κι ἂν θεωρεῖται ὁ τρόπος ζωῆς τους. Καθῆκον τῆς ὁποιας κεντρικῆς ἐξουσίας εἶναι νά ἐξασφαλίζει καί μόνο τίς ὑλικές καί θεσμικές συνθήκες γιά τήν ἐξάσκηση τῆς αὐτε-

νέργειας τῶν ἀτόμων καί τῶν μικροκοινωνιῶν καί νά ἐπιβλέπει τήν εἰρηνική τους συμβίωση.

Οἱ ἰδέες αὐτές, ὅπως ἀβίαστα παραδέχεται ὁ Feysabend, ἀντλοῦνται ἀπό τίς κλασικές ἐπεξεργασίες τοῦ J.S. Mill¹⁸ τόσο τῆς ἔννοιας τῆς ἐλευθερίας ὅσο καί τῆς ἔννοιας τῆς “τυραννίας τῆς πλειοψηφίας” ὡς ἰδιαίτερου χαρακτηριστικοῦ τῆς σύγχρονης ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας. Ἀπό τίς ἀναφορές αὐτές γίνεται φανερό ὅτι αὐτό πού ζητάει ὁ Feysabend εἶναι ἡ ὀλοκλήρωση μιᾶς ἱστορικῆς διαδικασίας πού ἄρχισε μέ πρωτοστάτη τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη. Ἡ ἀπορρόφηση τῆς ἐπιστήμης ἀπό τήν κρατική ἐξουσία βραχυκυκλώνει τήν κοινωνική ἐξέλιξη πού πυροδότησε ἡ ἐπιστήμη προβάλλοντας τήν αὐτονομία τοῦ ἀτομικοῦ στοχασμοῦ. Ὁ “ἀναρχισμός” τοῦ Feysabend δέν εἶναι παρά ἐπανέκδοση τῆς κλασικῆς φιλελεύθερης καί ἐμπειριοκρατικῆς ἀντίληψης τῆς κοινωνίας, συμπληρωμένης μέ τή διαπίστωση ὅτι συγκεκριμένες ἱστορικές ἐξελίξεις ἐμπόδισαν τήν πραγμάτωσή της.

Χωρίς ἀμφιβολία τό ὄραμα τῆς ἀνοιχτῆς καί πολλαπλῆς κοινωνίας πού προβάλλει ὁ Feysabend ἀποτελεῖ τρέχουσα κοινωνική προσταγή. Συμμερίζομαστε ἐπίσης τίς αἰτιάσεις κατά τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, τήν ἀπόρριψη τοῦ τεχνοκρατικοῦ ἠθους, τήν ὑπόμνηση ὅτι ὁ ἐπιστημονικός ὀρθολογισμός εἶναι ἕνας μόνο ἀπό τούς πιθανούς δρόμους γιά τήν καλλιέργεια τῆς ἀνθρώπινης αὐτοσυνειδησίας. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι ἡ παραδοχή τῆς σχετικότητας τῆς ἐπιστήμης μέσα στήν εὐρύτερη προοπτική τοῦ πλουτισμοῦ τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας ἀκυρώνει ἀναγκαστικά τήν ἔννοια τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας καί τήν προνομιακή θέση τῶν ἐμπειρικῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης στήν κατάκτηση ἐξακριβωμένης γνώσης τῶν φυσικῶν νομοτελειῶν; Ἡ θέση αὐτή ὑφέρει μέσα στό κοινωνιολογικό ἐπιχείρημα τοῦ Feysabend καί εἶναι τό τελευταῖο ζήτημα πού θά θέλαμε νά ἐξετάσουμε. Ἀπό τίς γενικές πολιτιστικές ἀναλύσεις του ὁ Feysabend φτάνει στό συμπέρασμα ὅτι μέσα στήν ἀνοιχτή κοινωνία ἡ ἀλήθεια παύει νά ἀποτελεῖ ἀποκλειστικότητα τῆς ἐπιστήμης, ἀκριβέστερα ὅτι δέν ὑπάρχει πιά καθολικό μέτρο ἀλήθειας ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια ὀρίζεται πάντα ἐντός συγκεκριμένου συστήματος ἀναφορᾶς καί τῶν κοινωνικῶν του παραμέτρων. Συνεπῶς κάθε κοσμοθεωρία, καί κάθε μικροκοινωνία, διαθέτει τή δική της ἐσωτερική ἀλήθεια ἡ ὁποία αὐτοκυρώνεται καί ἄρα εἶναι ἀσύμμετρη πρὸς, καί ἀνεξάρτητη ἀπό, τήν ἀλήθεια κάθε ἀνταγωνιστικοῦ σχήματος. Νομίζω ὅτι τό συμπέρασμα αὐτό εἶναι λανθασμένο.

Ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχει μιά ὀμάδα θρησκευτικῶν ζηλωτῶν (Fundamentalists) πού πιστεύουν στή Δημιουργία τοῦ κόσμου ἀπό τόν Θεό ἀκριβῶς ὅπως περιγράφεται στή Γένεση, καί θεωροῦν τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης τῶν εἰδῶν ψευδή καί ἔργο τοῦ Διαβόλου. Ἔτσι, ἀπαιτοῦν τά δημόσια σχολεῖα πού στηρίζονται στούς φόρους τους καί δια-

μορφώνουν τά παιδιά τους, ἂν ὄχι νά διδάσκουν ἀποκλειστικά τή “θεωρία” τῆς Δημιουργίας, τουλάχιστον νά τή διδάσκουν ἐκ παραλλήλου μέ τόν Δαρβινισμό ὡς ἐναλλακτική ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Νομίζω ὅτι μποροῦμε νά συμφωνήσουμε στά ἑξῆς: (α) ἡ ομάδα αὐτή ἔχει κάθε δικαίωμα νά πιστεύει ὅ,τι ἔχει εὐχαρίστηση, νά ὀρίζει αὐτόνομα τή δική της ἐσωτερική ἀλήθεια, νά ὀργανώνει τή ζωή της σύμφωνα μέ τούς κανόνες πού ἀπορρέουν ἀπ’ αὐτήν· (β) ἔχει ἐπίσης δικαίωμα νά διεκδικεῖ ἀπό τό κράτος ἀναγνώριση τῆς νομιμότητας τῶν πεποιθήσεών της, καθώς καί τή δυνατότητα νά τίς ἐκφράζει καί νά τίς καλλιεργεῖ μέσα ἀπό ἤθη καί θεσμούς πού προκρίνει, χωρίς τό φόβο διακρίσεων ἢ διωγμῶν.

Ὅμως ἡ ὀφειλόμενη αὐτή κοινωνική κατοχύρωση δέν συνεπάγεται ὅτι οἱ δύο ἐν λόγῳ θεωρίες (τῆς Δημιουργίας καί τῆς Ἐξέλιξης) εἶναι κατά κάποιο τρόπο ἰσόκυρες ὡς πρός τό “περιεχόμενο ἀλήθειας” τους, καί ὅτι δέν ὑφίσταται τάχα κάποιο ἀνεξάρτητο κριτήριο δυνάμενο νά ἀποφασίσει ποιά ἀπό τίς δύο ἀποδίδει ἀκριβέστερα τή δομή τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Οἱ ἐμπειρικές διαδικασίες τῆς ἐπιστήμης προσφέρουν ἀκριβῶς τό μέτρο αὐτό. Τό γεγονός ὅτι κάποιες ὀμάδες ἔχουν τό ἀναφαίρετο δικαίωμα νά τήν ἀπορρίπτουν, δέν ἔχει καμιά ἐπίπτωση πάνω στή σχέση τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης πρός τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα. Δέν ὑπάρχει λοιπόν καμμία ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἀνεπιφύλακτη ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος κάθε ἀτόμου ἢ ὀμάδας νά ἐπιλέγει “ἀλήθειες” ἢ ἀξίες κατά βούλησιν, καί στήν ἐξίσου ἀνεπιφύλακτη παραδοχή ὅτι μόνο ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ πηγή ἐπιβεβαιωμένης ἐμπειρικής ἀλήθειας.

Μέσα στήν ἀνεξάντλητη ποικιλία κοσμοειδώλων καί ἰδεολογικῶν στάσεων πού συνθέτουν τήν ὑφή τῆς συνειδητῆς μας ἐμπειρίας, ἡ ἐπιστήμη δέν χάνει τήν προνομιακή της σχέση πρός τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια, ἀκόμα κι ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ εὕρεση αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆς ἀλήθειας δέν ἐξαντλεῖ τό νόημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης ἀλλά ἀποτελεῖ ἕνα μόνο ἀπό τά συστατικά της, ἐνδεχομένως δέ ἕνα ἀπό τά λιγότερο ἀξιόλογα. Καί θά ἦταν πλάνη χείρων τῆς πρώτης νά ἀρνηθοῦμε τήν ἰδιαίτερη αὐτή λειτουργία τῆς ἐπιστήμης μέ τό αἰτιολογικό ὅτι ἀπό μέρους της ἡ σύγχρονη ἐργαλειακή ἐκδοχή τῆς ἐπιστήμης ἀρνεῖται κι αὐτή τή νομιμότητα τῶν ἐνασχολήσεων πού δέν ὑπόκεινται στούς ὀρθολογικούς κανόνες. Ἡ δικαίωση τῆς ἐνορατικῆς διάστασης τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας δέν αἶρει τήν μοναδικότητα τῆς ἐπιστήμης ὡς πηγῆς ὀρθῆς γνώσης τῆς φύσης. Ἡ ὑπέρλογη παρόρμηση γιά μιᾶ συνολική θέαση τοῦ εἶναι καί τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης ἐξακοντίζεται πέραν τῶν ὀρίων τοῦ ἐπιστημονικοῦ διασκεπτικοῦ λογισμοῦ καί ἀποτελεῖ καί αὐτή ἀνεξάλειπτο δομικό χαρακτηριστικό τῆς ἀνθρώπινης νόησης. Ἡ ὑπερβατική διάσταση τῆς νόησης καί ἡ ἐμπειρική ἐπιστήμη ἀλληλοσυμπληρώνονται, δέν ἀλληλοαναιροῦνται.

Ἄν θέλουμε νά μιλήσουμε γιά τήν “ἀλήθεια” τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, γιά τήν “ἀλήθεια” τῆς ποιητικῆς ἢ τῆς παράλογης θεώρησης τῆς πραγματικότητας, πλάι στήν ἀλήθεια πού παράγει ἡ ἐπιστήμη, τότε ἄς προσέξουμε τήν ὁμωνυμία: χρησιμοποιοῦμε τόν ἴδιον ὄρο ἀλλά ἐννοοῦμε διαφορετικά πράγματα. Ὅσο πολύτιμες καί ἀπαραίτητες κι ἂν εἶναι οἱ “ἀλήθειες” τῆς τέχνης ἢ τῆς θρησκείας μέσα στόν συνολικό ὀρίζοντα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐντούτοις δέν ἰσοδυναμοῦν μέ τήν ἀλήθεια τῆς ἐπιστήμης πού ὀρίζεται μέσα στό αὐστηρά ὀροθετημένο πεδίο τῶν ἐμπειρικῶν νομοτελειῶν καί τῶν μεθόδων πού συμβάλλουν στή γνώση τους. Εἶναι ἀπόλυτα θεμιτό νά ἰσχυρίζεται κανεῖς ὅτι μιᾶ ζωῆ βασισμένη στά δόγματα τῆς θρησκείας ἢ στίς δοξασίες παραδοσιακῶν ἢ πρωτόγονων κοινωνιῶν παρέχει μεγαλύτερη συναισθηματική πληρότητα, προσωπική ἀσφάλεια, αἰσθητική ἱκανοποίηση, ζωογόνο ἐπαφή μέ τή φύση κτλ., ἐν συγκρίσει πρός τήν ἀσχίμια, τή μοναξιά, τήν ἀποξένωση, τήν κενότητα τοῦ σύγχρονου τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι πολύ πιθανόν οἱ ἐνοράσεις τῆς ποίησης, τῆς τέχνης ἢ τοῦ μυστικιστικοῦ διαλογισμοῦ νά εἶναι πολύ πιό καρποφόροι δρόμοι γιά νά διεισδύσει κανεῖς στό “νόημα” ἢ στήν “οὐσία” τοῦ κόσμου καί τῆς ὑπαρξῆς του, ἀπό τή μεθοδική καί ἀναγκαστικά ἀποσπασματική περιγραφή καί ἐξήγηση τῆς διαπλοκῆς ἐμπειρικῶν φαινομένων. Ὁ καθένας εἶναι ἐλεύθερος νά προβεῖ στίς προσωπικές του ἀξιολογήσεις. Ἀκόμα ὅμως καί μιᾶ ἀξιολογική ὑποβάθμιση τῆς ἐπιστήμης δέν μπορεῖ νά τήν ἀποστερήσει ἀπό τούς εἰδικούς τίτλους ἀλήθειας πού μόνη αὐτή διαθέτει. Ὅσο ἐνθερμα κι ἂν πιστεύει κανεῖς σ’ αὐτή, ἡ “θεωρία τῆς δημιουργίας” δέν ἀποτελεῖ κάποια ἐναλλακτική ἀντικειμενική ἀλήθεια, καί συνεπῶς δέν εἶναι δυνατόν νά διδάσκεται *σάν τέτοια* στά σχολεῖα πλάι στόν Λαρβινισμό (αὐτό βέβαια δέν σημαίνει καί ὅτι δέν πρέπει νά διδάσκεται καθόλου). Ἡ “ἀλήθεια” της εἶναι ἐντελῶς ἄλλους εἶδους.

Ὁ χωρισμός τῆς ἐπιστήμης ἀπό τό κράτος ἀναμφισβήτητα ἔχει νόημα. Ἀλλά δέν μᾶς δεσμεύει στήν ἐξάλειψη τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη καί στή μή ἐπιστήμη. Ἡ ἀποδέσμευση τῆς ἐπιστήμης ἀπό ταξικούς καί κρατικούς καταναγκασμούς στοχεύει στήν ἀναμόρφωση τῶν κοινωνικῶν ὄρων ὑπό τούς ὁποίους ἀσκεῖται ἡ ἐπιστήμη, στήν ἐπιβεβαίωση τῆς κριτικῆς τῆς λειτουργίας, στήν καταπολέμηση τῆς ἐνοχῆς τεχνοκρατικῆς οὐδετερότητας, στήν ἀναγνώριση τῆς νομιμότητας τῆς ἐνορατικῆς, τῆς αἰσθητικῆς καί τῆς θρησκευτικῆς ἀντίληψης τοῦ κόσμου μέσα στά πλαίσια μιᾶς πολύτροπης κοινωνίας.

Μιά περαιτέρω ὅμως ἀνάλυση τῶν αἰτημάτων τῶν ζηλωτῶν πού προαναφέραμε ἀποκαλύπτει καί τήν ἀθέμιτη διάστασή τους, καί φωτίζει περισσότερο τίς κοινωνικές καί πολιτικές πτυχές τοῦ ἐγχειρήματος γιά τήν ἀκύρωση τῆς ἐπιστήμης. Κατά κανόνα οἱ ὅποιοι θρησκευτικοί ἢ πολιτικοί ζη-

λωτές δέν ἀρκοῦνται σέ μιάν ἀπλή ἀναγνώριση τῆς ὑπόστασής τους. Συχνά προβάλλουν τήν ἐναλλακτική τους “ἀλήθεια” ὡς τή μόνη “γνήσια” ἀληθινή καί ἐπομένως κοινωνικά σωτήρια. Πολλές φορές τή διατυπώνουν καί μέ ψευδπιστημονική φρασεολογία. Διεκδικοῦν ὄχι μόνο νά ἀκούγονται οἱ ἀπόψεις τους στήν ἐκπαίδευση, ἀλλά σχολεῖα (εἰ δυνατόν ὅλα τά σχολεῖα) ὅπου θά διδάσκεται μόνο ἡ “ἀληθινή” θεωρία, καί μάλιστα ἀπό δασκάλους πού τήν ἀσπάζονται, ἐπειδή μόνον αὐτοί τήν κατανοοῦν, δῆθεν, ἐπαρκῶς. Ἄπαιτοῦν τά παιδιά τους νά διαπλάθονται μόνον ἀπ’ αὐτήν, καταπατώντας ἔτσι ἔμπρακτα τό δικαίωμα ἐλεύθερης ἀτομικῆς ἐπιλογῆς πού διεκδικοῦν ἀπό τήν κοινωνία γιά τόν ἑαυτό τους. Ἄπαιτοῦν σχολεῖα “ὀρθόδοξα” καί γενικά θεσμούς δικούς τους, πού ὅμως τούς ἀντιλαμβάνονται σάν ἐπιτελεῖα μάχης γιά τήν ἐπιθετική ἀνάπλαση τῆς κοινωνίας σύμφωνα μέ τά δικά τους πρότυπα. Ἄρνοῦνται θεωρητικά (ἀλλά καί ἔμπρακτα, εὐκαιρίας δοθείσης) στούς ἐτερόδοξους τήν ἀναγνώριση πού ἀπαιτοῦν μεγαλοφώνως γιά τόν ἑαυτό τους ὅσο δέν τούς εὐνοεῖ ὁ συσχετισμός τῶν δυνάμεων. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἐπιθετική μισαλλοδοξία εἶναι κοινό χαρακτηριστικό τῶν διαφόρων “αἱρέσεων”. Αὐτό ὅμως τό ὑποτιθέμενο δικαίωμα τῆς δυναμικῆς ἐπιβολῆς τῶν ἰδεῶν τους πάνω στούς “περιπατοῦντας ἐν σκοτίᾳ”, ἀρχίζοντας ἀπό τά ἴδια τά παιδιά τους μέχρι καί τό σύνολο τῆς κοινωνίας, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά τούς τό ἀρνηθοῦμε. Τήν πρόνοια αὐτή τήν προσυπογράφει καί ὁ Feysabend: μέσα στήν ἀνοιχτή κοινωνία καμιά μικροκοινωνία δέν ἔχει τό δικαίωμα νά θίξει τήν ὑπόσταση καμμίας ἄλλης. Εἶναι ὅμως δύσκολο νά ἀντιληφθεῖ κανεῖς, ἂν τά “πάντα ἐπιτρέπονται” χωρίς κάποιο ὑποχρεωτικό πλαίσιο κανόνων κοινωνικῆς συμβίωσης, πῶς εἶναι δυνατόν νά ἐξουδετερωθοῦν αὐτές οἱ ἐπιθετικές τάσεις. Ἄν πάλι τέτοιοι κανόνες εἶναι ὄντως ἀπαραίτητοι, τότε στό ὄνομα ποιῶν ἀρχῶν, ποιῶν θεσμῶν, ποιᾶς ἀντίληψη ζωῆς θά μπεῖ φραγμός στήν τυχόν “σταυροφορία” κάποιας ἐμπνευσμένη ὁμάδας γιά τή βίαια ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας; Ἐδῶ νομίζω ὅτι χωράε μιά μόνο ἀπάντηση: ἀπό μιά πολιτική ἐξουσία πού ἀντιπροσωπεύει θεσμούς πού ἐγγυῶνται τήν ἀνοιχτή κοινωνία, τήν ἰδεολογική πολλαπλότητα, τό δικαίωμα τῆς ἀμφισβήτησης καί τῆς κριτικῆς, τῆς ἀτομικῆς γνώμης καί ἐκφρασης. Καί ὅπως καί ἂν τό δεῖ κανεῖς, οἱ ἀρχές αὐτές δέν εἶναι παρά ἡ πολιτική διάσταση τῶν ἐμπειρικῶν καί ὀρθολογικῶν μεθόδων πού διαμόρφωσε ἱστορικά ἡ ἐπιστήμη. Ἄπό ὅλες τίς διαθέσιμες ἰδεολογίες, μονάχα ἡ ἐπιστημονική υἱοθετεῖ ὡς μεθοδολογικό προαπαιτούμενο γιά τήν ἴδια της τήν ὑπαρξη τήν ἀπόλυτη ἐλευθερία στήν κριτική, στή διαφωνία, στήν ἀπόρριψη τῶν παραδεδομένων καί τῶν παραδεδεγμένων: μονάχα ἡ ἐπιστήμη ὀρίζει τήν ἐπιδίωξη τῆς ἀλήθειας σάν ἀνοιχτή εὐρετική διαδικασία, κατά τήν ὁποία ὑπερβαίνονται σταδιακά οἱ προσωρινές ἀλήθειες πού συγκροτοῦσαν τό μέχρι στιγμῆς ἅπαν τῶν γνώσεών μας. Μονάχα ἡ ἐπιστήμη καλλιεργεῖ

τήν εἰκονοκλαστική νοοτροπία τοῦ ἐρευνητῆ πού δέν ἐφησυχάζει καί δέν προσκολλᾶται σέ νοητικά σχήματα πού παρουσιάζουν τήν ἀλήθεια ὡς τετελεσμένη, προσπαθώντας πάση θυσία νά τή διασώσει σέ πείσμα τῆς ἐμπειρικής τους διάψευσης, ἀλλά δεσμεύεται μόνο ἀπό τήν ἐμπειρία καί τά ἀναδυόμενα μορφολογικά της χαρακτηριστικά. Μονάχα ἡ ἐπιστήμη κάνει πράξη τό αἶτημα πού διατύπωσε ὁ Pierre Bayle στήν αὐγή τοῦ Διαφωτισμοῦ νά ἐξαλειφθεῖ ἀπό τά λεξικά καί τίς συνειδήσεις ὁ ὀλέθριος ὕρος “ὀρθοδοξία” πού νεκρώνει κάθε πνευματική ἀνησυχία. Ἡ ἀνοδος τῆς ἐπιστήμης συνδυάστηκε μέ τήν ἀνατροπή ἀπολυταρχικῶν δομῶν καί κλειστῶν ἰδεολογικῶν συστημάτων, μέ τόν ἐκδημοκρατισμό τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Καί ἀντιστρόφως: ἡ λειτουργία τῆς δημοκρατίας ὑποδαύλισε τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἐπιστήμη ἐμπεριέχει τή δημοκρατία ὡς ὑπαρκτική προϋπόθεση, πράγμα πού δέν ἰσχύει γιά καμιά ἄλλη “μαχόμενη” καί “καθολική” κοσμοθεωρία. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ πιό ἀδιάλλακτα ἐπαγωγικός-ἐμπειριοκράτης ἀπ’ ὅλους τούς θεωρητικούς τῆς ἐπιστήμης, ὁ J. S. Mill, ἀναδείχθηκε καί ὁ πιό δημιουργικός θεωρητικός τῆς δημοκρατίας. Τό σχῆμα ἀνοιχτῆς κοινωνίας πού διαμορφώνει ὁ Mill προϋποθέτει καί τήν ὑπαρξη ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας καί ἕνα ὀρθολογικό πλαίσιο γιά τίς πολιτικές ἀντιπαραθέσεις, δηλ. τήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία. Καί εἶναι ἀκριβῶς πρὸς χάριν τῆς ἀλήθειας αὐτῆς, γιά τή βαθμιαία ὄλο καί πιό ἐπαρκή της διατύπωση, πού ὁ Mill ἀπαιτεῖ τόν ἀπόλυτο σεβασμό τῆς ἑτεροδοξίας καί καταδικάζει τήν τυραννία τῆς πλειοψηφίας.¹⁹

Ἡ ἀναρχούμενη κοινωνία τοῦ Feyerabend εἶναι πραγματοποιήσιμη μόνο μέσα σέ ἕνα τέτοιο δημοκρατικό πλαίσιο πού ἐγγυᾶται τή νομιμότητα κάθε μειονοτικῆς καί ἀνορθόδοξης τάσης, καί τή διασφαλίζει ἀπό τίς ἐπιθετικές βλέψεις τόσο τῶν ἄλλων μικροκοινωνιῶν ὅσο καί τῆς κοινωνικῆς πλειοψηφίας. Ἡ ὑπονόμευση τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ὀρθολογικῆς διαδικασίας ὀδηγεῖ λογικά στήν ἐξάλειψη τῆς πολιτικῆς καί ἰδεολογικῆς ἀνεκτικότητας καί στή μετατροπή τῆς κοινωνίας σέ πεδίο συγκρούσεων ἀνάμεσα σέ στρατιωτικά ὀργανωμένες μεσιανικές αἵρέσεις, ἡ ἐπικράτηση μιᾶς ἐκ τῶν ὁποίων θά ἐπιφέρει τήν ἀπαγόρευση κάθε ἑτεροδοξίας, κάθε ἀτομικῆς καί συλλογικῆς ἰδιοτυπίας στή σκέψη, στήν ἐκφραση καί στή ζωή.

Ὁ Feyerabend δέν εἶναι οὔτε φασίστας, οὔτε σταλινικός, οὔτε μαοϊκός, ὅπως συχνά τοῦ καταμαρτυροῦν.²⁰ Ἀντίθετα πιστεύει εἰλικρινά ὅτι εἶναι ὁ πιό συνεπής ἐπίγονος τοῦ Mill. Ὅμως, ἡ ὑπονόμευση τοῦ κύρους τῆς ἐπιστήμης πού ἐλλοχεύει στόν γνωσιολογικό σχετισμό πού φαίνεται νά υἱοθετεῖ μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς ὀρυχεῖο ἐπιχειρημάτων γιά ἐκείνους πού ἐν τέλει ἐπιβουλεύονται τό δημοκρατικό πρότυπο κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ὁ λόγος γι’ αὐτό εἶναι ὅτι ὁ Feyerabend τελικά δικαιώνει τήν ὅποια ἀυθαιρεσία κάθε χαρισματοειδοῦ ἢ ἐνορατικοῦ ἡγέτη ὡς πιθανή ἐναλλακτική “ἀλήθεια”,

καί νομιμοποιεῖ τίς κάθε εἶδους βίαιες “πολιτικές ἐπεμβάσεις” γιά τήν ἐπιβολή σέ κοινωνική κλίμακα τῶν λεγόμενων ἀληθειῶν πού ἀντιστρατεύεται ἡ “κατεστημένη” ἐπιστήμη. Εἶναι πρόδηλο ὅτι ἡ συλλογιστική αὐτή βρίσκειται σέ ριζική ἀντίθεση πρός τήν οὐσία τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Mill, πού ἐπικαλεῖται ὁ Feysabend. Αὐτή ἡ ἐμβόλιμη καί ἀνεπεξέργαστη θεωρία τῆς νομιμότητας “δυναμικῶν πολιτικῶν παρεμβάσεων” (βλ. κινεζική “πολιτιστική” ἐπανάσταση”) γιά τήν προώθηση κάποιας ὑποτιθέμενης μή ὀρθολογικῆς ἀλήθειας τήν ὁποία ἡ ἐπιστήμη δέν δικαιούται νά ἐλέγξει ἀποτελεῖ ἴσως καί τό πιό ἐπιλήψιμο στοιχεῖο τῆς σκέψης τοῦ Feysabend.²¹

Μονάχα ἡ ἐπιστημονική διαλεκτική θεσμοποιεῖ τήν εἰρηνική διαπάλη τῶν ἰδεῶν καί τή νομιμότητα (=τό δικαίωμα ὑπάρξεως) τῶν ἀντιδίκων. Ἡ δικαίωση τῶν μύθων ὡς ἰδιότυπων φορέων ἀλήθειας πού δέν ὑπόκεινται στόν ἐλεγκο τῆς ἐμπειρίας περικλείει τήν πιθανότητα τῶν πιό ἄγριων ἐγκλημάτων κατά ζωντανῶν, πραγματικῶν ἀνθρώπων στό ὄνομα τῆς Ἀνθρωπότητας, τῆς Ἱστορίας, τῆς Κοινωνίας, τοῦ Θεοῦ κτλ. Ἀπαράβατη λοιπόν προϋπόθεση γιά νά μποροῦν καί ὄλοι οἱ μή ἐπιστήμονες νά ὄνειροπολοῦν, νά ρεμβάζουν, νά εἰκάζουν, νά μυθοποιοῦν, νά παραδοξολογοῦν, νά διακωμωδοῦν, νά χλευάζουν καί νά ἀεροβατοῦν κατά βούλησιν, εἶναι νά ἄρχει κοινωνικά τό θεσμικό σχῆμα τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας στόν λογισμό, στήν ἔρευνα καί στήν ἀμφισβήτηση πού ἀκριβῶς ἀπαγορεύει τίς δυναμικές παρεμβάσεις “φωτισμένων” μειοψηφιῶν ἢ καί πλειοψηφιῶν. Καί τό σχῆμα αὐτό τό ὀφείλουμε στήν ἱστορική λειτουργία τῆς ἐπιστήμης. Ἐπιστήμη καί μή ἐπιστήμη, ἐμπειρισμός καί ὑπερβατικότητα συνυπάρχουν, συναναπτύσσονται, συμπληρώνονται μόνο μέσα στό πλαίσιο αὐτό. Ἡ ὑπονόμευσή του εἶναι καταστροφική γιά τήν ἐπιστήμη καί τόν ὀρθολογισμό γενικά, ἀλλά καί γιά τήν τέχνη καί κάθε ἄλλη ἐνορατική δραστηριότητα.

Ἡ κριτική τῆς σημερινά ταξικά προσδιορισμένης ἐπιστήμης εἶναι ἀναγκαία, ἀλλά ὄχι ὡς φύλλο συκῆς πού καλύπτει ἀνίερους προθέσεις γιά τήν κατάλυση τῆς αὐτονομίας τοῦ κριτικοῦ λογισμοῦ. Στόχευσή της πρέπει νά εἶναι ἡ ἄρση τῶν καταναγκασμῶν αὐτῶν γιά τήν ἀποκατάσταση τοῦ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλιῶς κινδυνεύουμε μέ τήν “ἦττα” τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τήν ἀναζήτηση “μεταδημοκρατικῶν” δῆθεν μορφῶν κοινωνικοῦ βίου νά ξαναβυθιστοῦμε στό σκοτάδι τῶν ὀλοκληρωτικῶν Αὐθεντιῶν ἐναντίον τῶν ὁποίων πάλεψε καί ὁ Διαφωτισμός καί πιό πρόσφατα ὁ Κύκλος τῆς Βιέννης. Καί αὐτό ἰδιαίτερα σέ κοινωνίες ὅπως ἡ ἐλληνική, ὅπου ἐπειδή εἶναι ἀνυπαρκτή ἡ αὐτόχθων ἐπιστημονική καί ἐρευνητική παράδοση δέν ἔχει διαμορφωθεῖ οὔτε διαλεκτικό ἦθος οὔτε δημοκρατικοί θεσμοί, καί ἀντιπαρατίθενται μόνο συναισθηματικά φορτισμένα “ἱερά” πιστεύω καί “σωτήριες” ἀλήθειες πού ἀποστρέφονται τή διαδικασία τῆς ἱστορικῆς καί ἐμπειρικῆς

ἐπαλήθευσης. Κάτω ἀπό τίς συνθηκικές αυτές ὁ ἀπόηχος ἀπό μιᾶ θεωρητική ἀνατροπή τῆς ἐπιστήμης ὅπως αὐτή τοῦ Feyerabend, πού ἔχει διαμορφωθεῖ μέσα σέ μιᾶ κοινωνία διαποτισμένη ἀπό τίς ἀξίες τοῦ ὀρθολογισμοῦ, κινδυνεύει νά χρησιμοποιηθεῖ μᾶλλον γιά τή δικαιολόγηση τῆς νεοελληνικῆς ἀθλιότητος καί ὡς ἄδεια γιά τή φυσική καί ἠθική ἐξόντωση τῶν ἀντιπάλων, γιά τήν κατάλυση δηλ. κάθε δημοκρατικῆς δεοντολογίας (ἢ ὅποια, οὕτως ἢ ἄλλως, δέν θεωρεῖται ἀπό πλείστους ὅσους παρά ὡς ἀναγκαῖο κακό).

Σημειώσεις

1. P. K. Feyerabend, *Ἐνάντια στή Μέθοδο* (ἀγγλική ἐκδοση), σ. 23.
2. "Ο.π., σ. 141, σ. 154.
3. "Ο.π., σσ. 70 - 80.
4. J. Losee, *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*, Oxford University Press 1980, σσ. 200 - 201, 205 - 26.
5. P. K. Feyerabend, *Ἐνάντια στή Μέθοδο*, σ. 156.
6. J. Losee, *A Historical Introduction*, σσ. 185 - 187.
7. P. K. Feyerabend, *Ἐνάντια στή Μέθοδο*, σσ. 176 - 77.
8. "Ο.π., σσ. 159 - 161 καί ἄλλοῦ.
9. "Ο.π., σσ. 17 - 18.
10. Hans Albert, "Sylvester - Felselei" στή συλλογή: *Versuchungen: Aufsätze zur Philosophie Paul Feyerabends*, Suhrkamp 1980, τόμος I, σσ. 159 - 164. Στό ἐξαιρετικά διασκεδαστικό αὐτό "γράμμα" πρός τόν Feyerabend, ὁ συγγραφέας διατυπώνει μέ εὐτράπελο τρόπο τή σοβαρή ἄποψη ὅτι ἐφόσον ὁ Feyerabend ἐξακολουθεῖ νά συνδιαλέγεται μέ τούς παραδοσιακοῦς ἐπιστημολόγους μέσω λογικῶν ἐπιχειρημάτων πού ἐπεξεργάζονται ἓνα κοινό σῶμα ἐμπειρικῶν δεδομένων τοῦ εἶναι ἀδύνατον νά ξεφύγει ἀπό τά ὅρια τοῦ ὀρθολογισμοῦ.
11. P. K. Feyerabend, *Science in a Free Society*, σ. 78.
12. Βλ. Jerome R. Ravetz, "Ideologische Überzeugungen in der Wissenschaftstheorie, στή συλλογή: *Versuchungen: Aufsätze zur Philosophie Paul Feyerabends*, τόμος I, σσ. 13 - 34.
13. P. K. Feyerabend, *Ἐνάντια στή Μέθοδο*, σ. 52.
14. Ἄλλά χωρίς ἀμφιβολία καί τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ὁ ἐπιστήμονας βρίσκεται ἀκόμα πιό ἄμεσα ὑποταγμένος στή στυγνή λογική τοῦ κράτους-Λεβιάθαν μέ ἐλάχιστα περιθώρια γιά τήν ἄσκηση συνολικῆς κοινωνικῆς κριτικῆς.
15. P. K. Feyerabend, *Ἐνάντια στή Μέθοδο*, σ. 30 καί ἄλλοῦ.
16. Ἡράκλειτος, ἀπόσπασμα 45.

17. P. K. Feyerabend, *Ἐνάντια στή Μέθοδο*, κεφ. 18.

18. Ὁ.π., σσ. 52 - 53 καί ἄλλοῦ.

19. J. S. Mill, *Περί Ἐλευθερίας* (On Liberty), καί ἰδιαίτερα τό κεφ. "Of Thought and Discussion" στό: J. S. Mill, *Utilitarianism and Other Writings*, Meridian 1962, σσ. 141 - 183.

20. Βλ. ἀπάντηση τοῦ Feyerabend σέ κριτική τοῦ *Ἐνάντια στή Μέθοδο* ἀπό τόν J. Agassi στό *Science in a Free Society* (ἀγγλική ἔκδοση), σσ. 125 - 140. Καθώς καί τήν ἀνταπάντηση τοῦ Agassi στή συλλογή *Versuchungen*, τόμος I, σσ. 147 - 157, μέ τίτλο "Wie es Euch gefällt".

21. Ὁ Feyerabend ἀναγνωρίζει ὅτι τέτοιου εἴδους παρεμβάσεις ἐνδέχεται νά εἶναι καταστροφικές γιά τήν ἐπιστήμη καί τήν ἀλήθεια γενικά, καί ἀποτέλεσμα τῆς ὀλοκληρωτικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας: "π.χ. Λυσένκο", (*Ἐνάντια στή Μέθοδο*, σ. 51, σ. 306). Θά μποροῦσε κανεῖς νά παρατηρήσει ὅτι τό παράδειγμα Λυσένκο ἐκφράζει τόν ἱστορικό κανόνα καί ὄχι τήν ἐξαιρεση. Ἄν τό δοῦμε ἀπό μιά γενικότερη ἱστορική καί κοινωνική σκοπιά, ἡ πολιτική παρέμβαση τῆς ἐξουσίας πάντα σκόπευε στή στήριξη ψευδῶν καί ἀντεπιστημονικῶν ἀντιλήψεων πού ἐξυπηρετοῦν ἐδραιωμένα συμφέροντα. Ἡ ἐπιστήμη ἱστορικά φυτοζωεῖ κάτω ἀπό τόν βραχίονα τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας, ὁ δέ ἀδέσμευτος κοινωνικός προβληματισμός σχεδόν ἐξαφανίζεται. Κάτω ἀπό ποιές προϋποθέσεις θά μποροῦσε ἡ δυναμική πολιτική παρέμβαση νά ἦταν εὐεργετική γιά τήν ἀλήθεια; Ὁ Feyerabend δέν ἐξηγεῖ. Μπορεῖ τάχα κάποιο μεμονωμένο περιστατικό ἀπό τή συνολικά ἀντεπιστημονική "πολιτιστική" ἐπανάσταση τῆς Κίνας νά θεμελιώσῃ μιά τόσο ἐπικίνδυνη δικαίωση τῆς πολιτικῆς βίας καθόλου;